

„DERÉK NŐ VOLT, FÉRJÉNEK KORONÁJA”¹
Adalékok az Erzsébet-kultusz magyarországi
ünnepléstörténetéhez az izraelita közösségek
megemlékezéseinek tükrében*

Tanulmányomban arra kívánok választ keresni, mennyiben tért el a keresztény felekezetek, illetve a többségi társadalom ünneplésrendjétől az izraelita közösségek ünneplésmódja, valamint milyen különbözőségeket mutat e sajátos emlékezeti stratégiák mentén való felidézése Erzsébet alakjának. (Ennek során fontos áttekinteni hogyan változott az uralkodó feleségét övező kultusz tartalma, melyek voltak közbeszédet meghatározó súlyponti sémái.)

Erzsébet kultusza a katolicizmushoz kapcsolódó „panelekből” épült fel. Visszatérő elemei Árpád-házi Szt. Erzsébet életével való párhuzamok keresése, illetve az egyes „motívumok” egybeesésének kiemelése (pl.: a férje szándékai ellenére is a magyarságnak támogatást nyújtó feleség képével); valamint osztrák részen a Landesmutter (országanya) szerepkör hangsúlyozása, és a Mária-analógiák kiemelt használata, mely magyar vonatkozásban Patrona Hungariae-ként jelent meg. Ez a tendencia a trónörökös halálát követően egy újabb jelentéstartalommal is kiegészült: a Mater Dolorosa „motívummal”,² mely a hivatalos kánon domináns alkotórészévé vált a dualizmusban. Erzsébet ábrázolásának szakrális vonatkozásaiban is a korábbi kánonképző normákba ágyazottan a szabadelvű hagyomány maradt meghatározó.³

Az ünneplés módozatai

Az Erzsébet-kultusz a személyéhez kapcsolódó ünneprendben nyilvánult meg a legösszetettebb módon. E kiemelten kezelt ünnepnapokhoz köthetően (haláláról való megemlékezés, születés- és névnapi köszöntők) az évek során rögzülő szokásrend s ezek ismétlődő rítusai

* Készült a Habsburg Történeti Intézet *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig* című kutatási programjának keretében.

¹ Példabeszédek 12,4.

² BORÓVI 2006.; BORÓVI 2011. 289-303.

³ Erről bővebben VÉR 2015.

hasznos felépítésű ünnepek megtartását eredményezték,⁴ amelyekben az egyes felekezetek is jelentős szerepet játszottak: istentiszteletek, valamint a kultusz „haigográfiájában” az Erzsébethez köthető vallásos motívumok előszeretettel alkalmazott elemekké váltak a kultikus narratívában, illetve lehetséges szakralitást erősítő párhuzamkeresések voltak az ünnepek legfőbb jellemzői. E kiemelten kezelt szakrális elemek között megtalálhatóak voltak a mártíromság motívumai mellett⁵ bibliai utalások,⁶ valamint a női eszménykép megjelenítésének igénye is.⁷ Azon szerves fejlődéssel összefonódva, melynek során a nemzetvallások meghatározó (ünnepi) rítusai részben magukból a tradicionális vallási ünnepekből eredtek, s mely az ünnepi szövegek fogalomhasználatában is egyértelműen megmutatkozott, a Szentírás és a liturgia közismert elemeiből merítve.⁸

Az uralkodócsaládhoz köthető állami, nemzeti és családi ünnepek tekintetében az egyes felekezetek irányítói – a hivatalos közegek, a hadsereg és az oktatásban résztvevők mellett – az ünneplés lebonyolítói voltak,⁹ lévén a megemlékezések egyik állandó elemét – mintegy elmaradhatatlan szakrális keretét biztosítandó – maguk az istentiszteletek jelentették.

A – koronás fő iránti tiszteletadásra – vonatkozó jogszabályokban (rendeletek, illetve ezek végrehajtására kibocsátott körlevelek,¹⁰

⁴ Az ünneprend kultuszépítésben betöltött szerepének módszertani vonatkozásaihoz lásd TURBUCZ 2016.; ZEIDLER 2002. 34-38.

⁵ „Erzsébet Királyné valóban magasztos és szent életű vértanu volt.” POLLÁK 1898. 8.

⁶ Löw Immánuel: Erzsébet II. (A szegedi hitközség gyászünnepén, 18[9]8. szeptember 18 – estején.) In: LÖW 1900. 317.

⁷ Löw Immánuel: Erzsébet. IV. (A népiskola gyászünnepén. Szeged, 1898. szeptember 19.) In: LÖW 1900. 330.; BLAU 1898. 6.

⁸ GLÄSSER 2015. 12-13.

⁹ Temes megye és Temesvár város főispánjának jelentése – Rudolf trónörökös házasságkötését kísérő ünnepek tárgyában – Tisza Kálmán belügyminiszternek. (Temesvár, 1881. május 11.) Magyar Nemzeti Levéltár; Országos Levéltár, Polgári Kori Kormányzások, Belügyminisztérium, Elnöki iratok (MNL OL K 148.) 1881-Ia-2221. f. 26.

¹⁰ Jellegzetes példája ennek az uralkodó személyéhez köthető ünneprendre, illetve annak „teljesítésére” vonatkozó emlékeztető, 1864-ből. Magyarország királyi Helytartójának 6799. eln. sz. körlevele (Buda, 1864. október 19.). MNL OL Abszolútizmus kori Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Elnöki iratok (D 191.) 5552/1864. I. f. 29.; Az uralkodó 60 éves születésnapja a Szapáry-kabinet korabeli ünnepi szokásrendet a „szegregáció” jegyében módosító cselekedete – melynek során

utasítások stb.) is megjelenő világi kötelezettségek¹¹ egészültek ki – az izraelita közösségek esetében – a judaizmus vallási hagyományából eredeztetett felekezeti előírásokkal,¹² melynek egyik talán legismertebb eleme a Misna Avot traktátusában is megjelenik (Rabbi Chaninának tulajdonítva): „Könyörögj az uralkodó jólétéért, mert ha annak félelme nem volna, egyik ember a másikat elevenen nyelné el.”¹³

A dinasztia emlékezete¹⁴ és megítélése az egyes családtagok szimbolikus gesztusainak függvényében alakult,¹⁵ s melyet jelentős mértékben árnyaltak a nemzeti jelleget mutató értelmezési mód(ok) figyelembe vétele mellett, a felekezeti keretek is.¹⁶ Az izraelita

a miniszterelnök által már hagyományosan augusztus 18-án megrendezett ebédre 1890-ben a (budapesti) rabbitestület vezetője, a szokásokkal ellentétben nem kapott meghívást – az *Egyenlőség* szerint jelentős belpolitikai visszhangot váltott ki. *Egyenlőség* 1890. szept. 5./ 5. Az elmaradt meghívó.; *Egyenlőség* 1890. aug. 22./ 7. Hazai hírek.; *Egyenlőség* 1890. aug. 29./ 1-3. Dixi: Miért?

¹¹ A korszakban a vallás- közoktatási miniszter általában körlevélben tájékoztatta az érintetteket az ünneplés módjáról, s annak menetéről, valamint az ehhez kapcsolódó előírásokról, mely általában bizonyos fizetési osztály feletti megjelenési kötelezettséget írt elő, s ezáltal a megemlékezések résztvevői döntő többségében a hivatalnoki kar, illetve a katonák köréből kerültek ki. Vallás és közoktatásügyi minisztérium 4332. eln. sz. levele az Iparművészeti Múzeum Igazgatóságának (Budapest, 1898. október 14.) Iparművészeti Múzeum; Adattár (IMM At), Országos Magyar Iparművészeti Múzeum (O.M.I.M.) Iktatott Iratai 388-1898.; s mely rendelkezés ezt megelőzően „kiegészült” a szakminiszter október 4-i (4196. sz. eln.) rendelete nyomán az Erzsébet-napok iskolai megemlékezéseinek ünneplési kötelezettségével. Lásd erről RT 1898. 967-970. (Nr. 229.)

¹² SINGER 1907. 211.

¹³ DOMÁN 2007. 210. Ennek a talmudi ”parancsnak” teljesítésére a 144-es Zsoltárt – Dávid győzelmi dalát – szokták az egyes közösségekben az uralkodócsalád jólétéért elmondani. Továbbá ünnepnapokon az istentisztelet részeként hagyományosan a Tóra olvasást követően külön misebérach-ot („*Aki megáldotta...*” kezdetű imát) volt szokás „recitálni” a dinasztia egyes tagjaiért. Könyörgés az uralkodóház- és a hazáért. In: SCHLESINGER 1904. 197. (Héber változata: 196.)

¹⁴ A századfordulóra a megjelenítés módokban – felekezeti sajtó közegeiben – dominál a nemzetek és vallások feletti intézmény értelmezése az uralkodócsalád szerepének, mely egyedül hivatott az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek sokféleségéből következő nemzeti és vallási konfliktusok feloldására / kezelésére, mintegy a béke zálogának letéteményeseként, a Birodalom egységének megőrzőjeként és fenntartójaként. GLÄSSER–ZIMA 2015. 84.

¹⁵ GERŐ 1999.

¹⁶ Három fő(bb) irányvonal mentén formálódott a többségi társadalomhoz való az alkalmazkodás modellje, melyet a vallási hagyomány, a történeti emlékezet és az életvilág meghatározó körülményei alakítottak. Lásd erről GLÄSSER 2013. 243-247.

közösségek esetében ehhez járultak hozzá az egyes irányzatok által követett (eltérő) stratégiák, valamint a kései felekezetiesedés formálódó emlékezeti kánonja.¹⁷

A főbb kultuszelemek izraelita adaptálási formái

Erzsébet házastársi kötelékéből eredeztethető közvetítő – illetve kiegyenlítést segítő – szerepe az uralkodó mellett számos formában megjelenhet visszatérő elemeként – a szabadelvű narratívából merítő – a neológ homíliáknak, s melynek legfőbb – kultikus – jellegzetességeit jelenítette meg Löw Imánuel: „S hallgatott szavára férje, mert a szava a szent lélek szava volt,¹⁸ amint hallgatott királyi férje Erzsébet szavára, akinek lelke megteremté között s a nemzet között a változatlan összhangot.”¹⁹ Másutt még hangsúlyosabban ábrázolta Erzsébetnek a megbékélés folyamatában való közreműködését, érzelmi azonosulás és megértés eszközeit sikeresen alkalmazva:

„Tündéruijakkal bontogatta ő azt a szövevényes csomót, amelylyel a királynak és nemzetnek ügyei össze voltak bogoza sok nemzedéken keresztül és a lelkeknek, az érzelmeknek, a szíveknek kapcsolatából szötte össze újból szálait. Ő ösmert meg bennünket hosszú félreismerés után először; mert nem nyelvünket értette csupán, hanem lelkünk lelkébe hatolt. Ezért volt ő a mi szerettünk, ezért rajongottunk érette, aki fenkölt lelkének sejtelmével megsejdté, hogy mi értjük meg az ő szívét, mi cserélünk szívért szívét.”²⁰

Az Erzsébet személyéhez is köthető felköszöntések sora – a kiegyezést megelőzően még kultikus előjel nélkül, a hódolati retorika

¹⁷ A Lajtán túli birodalomfél izraelita felekezetű polgárai államhoz fűződő lojalitásnak kifejezőmódja nem igényelte az államalkotó nemzettel való azonosulást, lévén hivatalos közegekben a nacionalizmus sem nyelvi-kulturális, sem etnikai értelemben nem volt „megjeleníthető”, annak heterogén jellege következtében. Erről bővebben: GLÄSSER–ZIMA 2015. 81.

¹⁸ Ber. r. 45,2.

¹⁹ Löw Imánuel: Erzsébet I. (A temetés napján. Szeged, 1898. szeptember 17.) In: Löw 1900. 311-312.

²⁰ Löw Imánuel: Erzsébet. IV. (A népiskola gyászünnepén. Szeged, 1898. szeptember 19.) In: Löw 1900. 329.

paneleiből merítkezve – az uralkodó házasságkötését kísérő ünnepségsorozatokba illeszkedően veszi kezdetét.²¹

„A más vallásu hivek is hasonló módon ünnepelték e dicső napot; különösen megemlítésre méltó az izraeliták imaházában d. u. 5 órakor tartatott fényes szertartás, hol a községi elnök dr. Schwab az egybegyűlt közönséghez az alkalomhoz méltó beszédet tartott.”²²

Az alattvalói hódolatnyilvánítás a későbbiekben is főként a családi ünnepekhez kapcsolódik. Erzsébet születésének megindulásakor például imák mondását rendelték el,²³ illetve ennek lezajlását követően – a zsidó közösségekben is – hálaadó istentiszteleteket²⁴ tartottak, s mely számos esetben – Ferenc József szándékaival összhangban²⁵ – összefonódott jótékony kezdeményezésekkel, alapítványok létesítésével.

„Fogarason a templomi fényes szertartás után az izraelita község 300 szegényt vendégelt meg ujonnan épült templomában, s e humanus lakomát mind a cs. k. hivatalnokok mind a cs. k. tisztikar jelenlétével tisztelte meg. A rabbinus ez örömkalomra

²¹ Erről bővebben: VÉR 2013. 114-116.; *Budapesti Hirlap* 1854. ápr. 28./ 2286. Nemhivatalos rész – Levelezések. Aszód, ápr. 25.

²² *Budapesti Hirlap* 1854. ápr. 28./ 2286. Nemhivatalos rész – Levelezések. Kassa, ápr. 25.

²³ MNL OL K 148. 1883-I-2475. (1868-I-601.) ff. 45-79; Emellett Corti kutatásaiból ismert, hogy Erzsébet második születését megelőzően J. Alexandersohn, pesti rabbi – fiúgyermekért könyörgő – héber nyelvű imát küldött az uralkodópárnak. Lásd CORTI 1935. 50.; Feltehetően ennek háttérében esetleges rehabilitációjának reménye állhatott. SELTMANN Rezső: Alexandersohn Jonathán. In: UJVÁRI 2000. 25. Míg Erzsébet 1868-as magyarországi tartózkodása idején már valószínűsíthetően a korábbiaknál jóval kiterjedtebb előkészületek zajlanak: *Budapesti Közlöny* 1868. ápr. 1./ 945.

²⁴ *Budapesti Hirlap* 1858. aug. 25./ o. n. Nemhivatalos rész – Napihirek és események. Budapest, augusztus 25.; Pesti Izraelita-község – Mária Valéria születését követően tartott – hálaadó istentiszteletéhez lásd *Budapesti Közlöny* 1868. ápr. 25./ 1199. Nem hivatalos rész.

²⁵ Példának okáért az uralkodó 1854. április 8-án kiadott rendelkezése: Ferenc József a belügyminiszternek, Alexander Bachnak intézett legfelsőbb kézírata [manifestuma] a házasságkötését kísérő ünnepségek tárgyában (Bécs, 1854. április 8.) Közli *Vasárnapi Ujság* 1854. ápr. 16./ 54. Tárogató.

vonatkozó beszéde után az összes jelen voltak a birodalmi néphymnust énekelték.”²⁶

Az uralkodó felesége iránt megnyilvánuló kultusz (Kossuth-kultuszához hasonlóan) alkalmasnak bizonyult az apologetikus célzatú használatra is, melynek során csakúgy, mint a többségi társadalom központi megemlékezéseinek narratívájában Erzsébetet az egyetemes erkölcsi normák egyik legfőbb megtestesítőjeként ábrázolta, olyan értékek felmutatásával, mint a tisztaság és a helyes életvitel, melyek univerzalitásuk révén felekezeti különbségtétel nélkül is összhangba hozhatóak voltak a zsidóság normarendszerének egyes egységeivel is:

„De nemcsak a hatalom királyi koronája, hanem a szent életnek a koronája is övezte homlokát. Ha a tiszta, erényes élet szentté avatják az embert, úgy Erzsébet királyné az volt. Ha a szenvedély nélküli, hófehér, ártatlan lelki szeplőtelenység a szent élet koronáját helyezik az ember homlokára, úgy Erzsébet királynén fényesen tündöklött e korona.”²⁷

Példaértékkel bírónak vélik e mellett személyes tragédiái nyomán Isten akaratába való belenyugvását is, és egyre elmélyülő vallásosságát (istenkeresését), mely életének utolsó szakaszában, Rudolf halálát követően lett meghatározó: „És Ő mégis megőrizve lelki békességét győzedelmeskedni tudott, Ő háborgás nélkül tűrt, zugolódás nélkül szenvedett és megnyugodott Istennek akaratában.”²⁸ Az egyetlen fiát elvesztő anya képe szintén visszatérő motívumává válik a megemlékezéseknek, aki saját fájdalmán felülemelkedve házastársa legfőbb támaszaként jelenhet meg:

„És midőn elkövetkeztek s megpróbáltatás keserves napjai, midőn leszakított kebléről életének egyetlen reménye, és megfordult körülötte az egész világ, és életének hajóját minden eresztékeiben megrecsegtette a sors kemény, irgalmatlan zivatar; akkor Ő nemcsak hogy megnyugvást tudott magának meríteni Isten rendelkezésének égi forrásából, de még Ő, a gyenge nő, a halálosan sebzett anya támogatója, gyámolítója, vi-

²⁶ *Budapesti Hirlap* 1858. szept. 5./ o.n. Nemhivatalos rész – Napihirek és események. Budapest, szeptember 5.

²⁷ POLLÁK 1898. 6-7.

²⁸ POLLÁK 1898. 7.

gasztalója tudott lenni az erős férfiunak, a csapás sulya alatt már-már összeroskadó szeretett urunknak, Felséges Királyunknak.”²⁹

Gyászolvasatok

Erzsébet ellen 1898. szeptember 10-én – a zsinagógai naptár szerint 5658. Elul 23-án – elkövetett merénylet folytán halála a Ros Ha-Sanát megelőző szombat délutáni órákban (Sabesz kimenetelét megelőzően) következett be.³⁰ A „méltatlan tett” morális elítélését demonstrálandó tiltakozások az elkövető kilétének ismeretében nem csupán olaszellenes felvonulások sorát eredményezték Monarchia szerte,³¹ hanem az idegenellenesség fokozódását is, antiszemita tüntetésekké torkollva: „Most, amikor ezt a tudósítást írom, nagy néptömegek járnak a várost [Triesztet], és majdnem mindenütt ilyen kiáltások hallatszanak: »Le a zsidókkal! Kifelé az irredentistákkal!« A városháza, a liberális olasz képviselő színhelye előtt valamennyi utcai lámpát betörték.”³² A haláleset váratlansága, a merényletről megjelent eseményleírások egymásnak ellentmondó részletei fokozták az olvasóközönség információéhségét, mely a tettes zsidó származásáról szóló alaptalan híresztelésekben is megnyilvánult az *Alkotmány* hasábjain:³³

„Genfből ideérkezett tudósítások alapján igen érdekes dolgokat jelenthetek önöknek a merényletről. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy **Luccheni valóságos nevét eltitkolja**, hogy a hatóságoknak megnehezítse anarchista elvtársainak kinyomozását. [...] ha nem minden körülmény csal, ma már mégis **közel vagyunk ahhoz, hogy a gyilkos személyiségéről lerántják a leplet**. Tudniillik hír szerint **Luccheni egy Forliban született elzúllott orvostanhallgató, akinek igazi neve Luigi Lucchasi-Cassin és a ki zsidó származása**. A nyomozás majd kideríti, hogy igaz-e a hír...”³⁴

²⁹ POLLÁK 1898. 7-8.

³⁰ Erről bővebben NIEDERHAUSER 1985. 7-17.; SZTÁRAY 1909. 239-250.

³¹ NIEDERHAUSER 1985. 38-40.

³² *Neue Freie Presse* 1898. szept. 14. Idézi NIEDERHAUSER 1985. 38-39.

³³ *Alkotmány* 1898. szept. 14./ 7. Luccheni – álnév!; *Alkotmány* 1898. szept. 15./ 7. A merénylet. – Rudolf magyar nyelvű folklórjában is meghatározó vonulatot képeznek a hagyomány azon változatai, melyek szerint a trónörökös halála összefüggésbe hozható a zsidósággal, lásd erről LANDGRAF 2002.

³⁴ *Alkotmány* 1898. szept. 14./ 7. Luccheni – álnév!

E támadás válaszára készítette az izraelita közösségeket az *Egyenlőség*ben közzétett cikksorozatban fejezve ki tiltakozásukat a valótlan – belpolitikai háttérű – vádaskodással szemben, mely viselkedésmód értelmezéséhez a Dreyfus-ügy kapcsán megnyilvánuló francia sajtópolémiában találtak párhuzamokat:

„Az ilyen Drummont-fattyuk örültségei nem hozhatnak ki bennünket nyugalunkból, ha még olyan aljasnak is találjuk a rágalmat, melylyel bennünket meg akarnak gyalázni. Mert a kísérlet célja ez és semmi egyéb. »**Azt beszélük**«, így enyhíti a rágalmat a reverendás ujság, de azt nem mondja meg, hogy ki beszél, mert attól fél, hogy torkára forrasztják a nyomorult hazugságot és betalálják előtte bizonyítani előtte, hogy Luccheni születésére nézve római katolikus.”³⁵

A tárca folytatásban a befogadás kudarca is megjelent:

„Hiába bizonyítjuk be, hogy mi hű fiai vagyunk a magyar hazának, hiába tününk ki tudományban, művészetben, hiába mutatjuk fel számokban, hogy az utolsó években annyit haladtunk magyarosodásban, mint amennyit más felekezetek száz év alatt se haladtak, hiába, hiába minden; a hitványság ránk keni a gyalázatot s mi utalva vagyunk tovább is arra a türelemre, a mit őseinktől örököltünk, mely a százados üldözések és mártírium ismeretéből és erős tudatából lelkünkben megmaradt.”³⁶

Mindazonáltal nehézségek sorát vont magával az izraelita közösségek vonatkozásában a bécsi temetés időpontjának „megválasztása” is,³⁷ mely egy héttel a halálesetet követően 1898. szeptember 17-én – zsinagógai naptár szerint 5659. Tisri 1-én – szombaton került megtartásra. A gyászszertartás egybeesése Ros Ha-Sanával a végtisztesség más felekezetekkel azonos időben való megadásának akadályát jelentette.³⁸ Közösségi szinten eltérő időpontokban megrendezésre került izraelita megemlékezésekkel hidalták át a vallástörvényi problémát,

³⁵ *Egyenlőség* 1898. szept. 18./ 6. Luccheni. Írta: Gelléri Miksa

³⁶ *Egyenlőség* 1898. szept. 18./ 6. Luccheni. Írta: Gelléri Miksa

³⁷ Erről bővebben NIEDERHAUSER 1985. 18-21.; VÉR 2006.

³⁸ A vallástörvények rendelkezései értelmében sem Sabesz idején, sem Újévkor nem engedélyezett temetés.

mely (legalábbis a temetés idejére) a többségi társadalomtól való elhatárolódást eredményezte a gyász közösségformáló jellegének dacára.

„Tekintettel arra, hogy a megdicsőült királyné temetése a zsidó újévi ünnepnapon megy végbe, melyen – szokásaink szerint – gyászünnepély nem rendezhető: a hitközség előljárósága megbízást nyer, hogy a templomi gyászünnepélyeket a célszerűség szerint kitűzendő napon rendezze.”³⁹

Az izraelita gyászünnepségek előzményeként az újévi főimát követően a halottakról megemlékezve, Erzsébet elhunytáról is említést tettek: „... a zsidó újév első napján mint a királyné temetése napján összes imaházainkban a főistentisztelet közben, külön megható imát mondtak az elhunyt királyasszony lelkiüdvéért.”⁴⁰ Emellett az ünneprendre, illetve annak megvalósítására vonatkozóan az Ortodox Közvetítő Bizottság a következő ajánlást tette közzé:

„A gyásztistentisztelet f. é. szeptember hó 19-én tartandók, mely napra a zsidó vallás nagy böjtnapja esik. Ezen gyásztistentiszteletre a következő programot állapította meg [az ortodox közvetítő-bizottság]: 1. a gyásztistentisztelet f. év szeptember hó 19-én (czom-gedaljuh böjtnapján) a mincha-ima előtt tartandó meg; 2. elmondanak a 14., 16. és 49. zsoltárok; 3. a lelkiüdvösségért való ima elmondása; 4. a 90., 91., és 102-ik zsoltárok éneklése; 5. ima Ő Felségeért a Királyért és a legmagasabb uralkodó házáért; végül a 72-ik zsoltár elmondása.”⁴¹

A neológ közösségek esetében a merénylet teremtett lehetőséget a nemzeti gyászban való közös részvétellel, hogy magukat a nemzet integráns részeként definiálhassák s egyúttal a Magyar Királysághoz való hűségüknek, hazaszeretetüknek és hovatartozásuknak is demonstratív jelét adhassák.⁴²

³⁹ Jegyzőkönyv a pesti izraelita hitközség választmányának rendkívüli üléséről ([Budapest], 1898. szeptember 14.). Közli *Egyenlőség* 1898. szept. 18./ 9. Hírek. (3. pont)

⁴⁰ *Zsidó Hiradó* 1898. szept. 22./ 8. Hírek – Az orth. izr. hitközségek gyásza.

⁴¹ *Egyenlőség* 1898. szept. 18./ 9. Hírek.

⁴² ILLYÉS 2015. 1.

IRODALOM

BLAU Lajos

- 1898 *Erzsébet királyné emlékezete*. Gyászbeszéd. Athenaeum, Budapest.

BOROVI Dániel

- 2006 *Habsburg reprezentáció Magyarországon a XIX. század második felében*. Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréi. (Szakdolgozat.) ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest. (kézirat)
- 2011 Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban. *Műemlékvédelem* LV. évf. 5. sz. 289-303.

CORTI, Egon Cäsar

- 1935 *Erzsébet*. (ford.: Turóczi-Trostler József – Farkas Jenő) Révai, Budapest.

DOMÁN István

- 2007 *Talmud*. Részletek, kommentárok magyarul. Ulpius, Budapest.

GERŐ András

- 1999 *Ferenc József, a magyarok királya*. Pannonica, Budapest.

GLÄSSER Norbert

- 2013 Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892-1944). In: Szöllősi László (szerk.): *Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája* (Szeged, 2012. november 8-10). Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Budapest. 243-247.
- 2015 *Mózes kőtáblái a hármashalmon*. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 50. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 19. MTA-SZTE Vallási

Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

http://real.mtak.hu/32184/1/Mozes_kotablai_OA_u.pdf

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

2014 „Olaszország királya háborút üzent...” Az olasz fronton harcoló magyar zsidók a sajtó hasábjain. *Szombat* XXVI. évf. 6. sz. 13-15.

2015 Magyar Makkabeusok a császár-király seregében – A dinasztia és nemzet iránti hűség összeegyeztetése. In: Glässer Norbert (szerk.): *Mózes kőtablái a hármashalmon*. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 50. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 19. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 80-103.

HAMANN, Brigitte

1988 *Erzsébet királyné*. (Ford.: Kajtár Mária.) Árkádia, Budapest.

ILLYÉS Bence

2015 *A nemzetvallás és a kulturális emlékezet megjelenései egy neológ katona imakönyvben és homíliákban az első világháborúban*. OTDK dolgozat. OR-ZsE, Budapest. (kézirat) (<http://www.or-zse.hu/hirdetes/illyesbence-dolg-otdk.pdf> – letöltés ideje: 2015. június 3.)

LANDGRAF Ildikó

2002 Emlékezet és elbeszélés. Valóság és típusteremtés a Rudolf-hagyományban. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir-Susné-Xum*. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 222-238.

LÖW Immánuel

1900 *Beszédei 1874-1899*. Traub B. és társa, Szeged.

NIEDERHAUSER Emil

1985 *Merénylet Erzsébet királyné ellen.* Helikon, Budapest.

POLLÁK Miksa

1898 *Erzsébet királyné emlékezete.* Gyászbeszéd. Breiner, Sopron.

RT

1898 *Rendeletek tára.* Budapest.

SCHLESINGER, Joseph

1904 *Magyarra fordított Imakönyv Izraeliták számára.* Legújabb teljesen átdolgozott kiadás. Schlesinger Jos[eph]., Budapest.

SINGER S. Leó

1907 A korona és a hatalom iránti tisztelet. In: Singer S. Leó: *Kötelességtan.* Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat.

SZTÁRAY Irma

1909 *Erzsébet királyné kíséretében.* Szt. István-Társulat, Budapest.

TURBUCZ Dávid

2016 *A Horthy-kultusz 1919-1944.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

UJVÁRI Péter

2000 *Magyar Zsidó Lexikon.* Szerk.: Ujvári Péter. Makkabi Kiadó, Budapest.

VÉR Eszter Virág

2006 Erzsébet mítosz, *Budapesti Negyed* 52. évf. 2. sz. 9-38.

2013 *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig* (Emlékezhelyei tükrében). PhD-disszertáció. ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest. (kézirat)

- 2015 „... egy áldott emlékezetű királyné...”. Adalékok Jókai Mór mitikus Erzsébet-képének alakulásához. *Aetas* 30. évf. 1. sz. 58-87.

ZEIDLER Miklós

- 2002 *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Teleki László Alapítvány, Budapest.

ZIMA András

- 2014 „Souvajszer Jeruzsálemben”. A Szentföld modern átértelmezései a magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban a 20. század első felében. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *Hagyományláncolat és modernitás.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 43. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 11. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 88-96.

VÉR, ESZTER VIRÁG

„A WOMAN OF VALOR IS A CROWN TO HER HUSBAND”
Additions to the history of celebrating Elisabeth of Austria-
Hungary’s cult in the light of the commemorations within
the Israelite communities

The most complex manifestations of Elisabeth of Austria-Hungary’s cult are present in the celebrations connected to her person. The customs related to the most important celebrations (congratulations to her birth- and nameday, the commemoration of her death) that have become rooted over the years, as well as their repeated rites have resulted in celebrations with similar structure, in which all the denominations have played an important role: services and those religious motifs that can be attached to Elisabeth in the ‘hagiography’ of her cult have become popular elements in the narrative of the cult. Efforts to find parallels that can strengthen the sacrality have been also

among the most important features of the celebrations. The most emphasized transcendental elements range from different motifs of martyrdom to biblical references and to the intention of representing the female ideal. All this has evolved intertwiningly with the organic development during which the most important (ceremonial) rites of the national religions have partly arisen from the traditional religious celebrations themselves, which is clearly present in the terminology used in ceremonial texts, drawing on well-known elements of the Bible and the liturgy.

Reggeli a királyné szalonjában